

LOCKE ÉS LEIBNITZ VITÁJA A VELÜNK SZÜLETETT ESZMÉKRŐL.

A gondolatok, melyek ellentétes fejtegetését Locke és Leibnitznál követni akarjuk, nem ujak a philosophiában. De legtudatosabban, legpontosabban és mintegy megtestesítve látjuk az ellentétet Locke és Leibnitz személyében, azért a kérdés e legjelesebb phásisát ragadom ki. Már elébb is foglalkozott e kérdéssel a realismus és nominalismus. A realismus — a Platóni eszmetanon alapulva — a fogalmakat önálló léttel létező állandóknak fogván fel, mivel a mi tüneményes, változó világunkban nem lelhetők fel, nem tapasztalhatók, ismeretüket belénk oltott eszméktől származtatta. A nominalismus tagadva az általános fogalmak létét — ezek csak nevek — nem is fogadhat el velünk született eszméket. De a középkori philosophia csak érinti azt a kérdést, hogy mily természetűek ismereteink, milyen az eredetük, értékük és megbízhatóságuk — egészen nem mellőzheti e kérdést semmiféle philosophiai sem —, a földolog mégis a fogalmak logikai rendezése maradt. Ellenben az újkori philosophiának már kezdetét is az jellemzi, hogy a kutatás, a szabad kutatás módszerének kérdése lép előtérbe. Meg akarják tudni, hogyan jutunk ismereteinkhez és mi az igaz ismeret ismertető jele. Már mintegy csirában meg vannak ama törekvések, melyek Kantban oly hatalmas gondolatokat ébresztettek.

Angliában Bacon hangoztatta az inductív módszert és a philosophusok közül Demokritusra, mint példára mutatott, mikor a természettudomány már rég követte a tőle kívánt módszert. Descartes fontossága nem tanaiban áll, mert üres cogitójából nem következik semmi, a mi különben Bacon is áll, ha-

nem ama hatalmas lendületben, melyet a kutatás szellemének adott. Mindkét philosophusnál, bár eszközük, módszerük nagyon különböző, mégis céljük közös: teljesen biztos alapot keresnek az ismeret számára és e biztos alapra ép oly biztosan akarnak építeni, teljesen függetlenül hagyománytól, tekintélytől. De mi legyen e pont? Tulajdonkép nem egy, hanem két egyaránt biztos tapasztalat kínálkozik a közönséges tudatnak. Az egyik az érzéki, el nem vitatható és külsőre utaló tapasztalat. Baconak ez ragadja meg figyelmét, ez magyarázza meg philosophiája menetét.

Descartes ép oly bizonyos tapasztalatból indul ki, ebből »én vagyok«, de tulajdonkép az érzéki világot mégis el kell ismernie, ha nem is mint valót, de mégis mint olyant, melynek képzetét bennünk leljük. Következnek-e e képzetek az »én« gondolatából? Tehát honnan valók? Ha az »én«ből le nem vezethetők, úgy elv kellett, a honnét levezethesse és ez az Isten, ki belénk oltotta. Az ő szempontjából, ha meg akarta menteni a rajtunk kívül levő világra vonatkozó ismereteink igazságát nem is juthatott más eredményre.

E két ellentétes kezdőponttól a philosophusok ellentétes sora fejlődött, Hobbes, Spinoza, Locke és Leibnitz. Nekünk csak e két utóbbival van dolgunk. Locke-ot az angol empirismus, Leibnitzet a német idealismus egyik főképviseelőjének szokták tekinteni. Meglátjuk majd jogosult-e e nézet. Leibnitz pontrólpontra kíséri Locke-ot megjegyzéseivel, de itt ezélszerűbb lesz előbb Locke tanát vázolni és úgy fűzni hozzá Leibnitz kritikáját.*

A munkája eredetét maga Locke akkép beszéli el, hogy egyszer barátaival philosophiai dolgokban vitatkozván, nem tudtak megegyezésre jutni; mire neki eszébe jutott, hogy talán egészen helytelen utat követtek és csak úgy lehetne több eredménynyel kutatni, ha előbb saját képességeinkkel jutunk tisztába.

* Locke munkájának czime: »Essay concerning human understanding«, Leibnitzének: »Nouveaux Essais sur l'entendement humain.« Nem az eredeti, hanem a Kirchmann-féle kiadást idézem. Kantot a Hartenstein-féle VIII. köt. kiadásból. Segéd munkák: Lange: Geschichte des Materialismus; Drobisch: Ueber Locke den Vorläufer Kant's (a »Zeitschrift für exacte Philosophie« II. köt.); Hartenstein: »Ueber Locke's Lehre von der menschlichen Erkenntniss« stb.; Zimmermann: »Studien u. Kritiken« (Leibnitzről) I.

E gondolat eredménye lőn tanulmánya az emberi elméről.

Nagyon hasznosnak mondja e kutatást, de egyszersmind nagyon fásasztónak, mert elménk olyan mint szemünk, mely mindent lát, csak magát nem; hasznos, mert sokkal könnyebb lesz a dolgok kutatása, ha elébb az arra való eszközt vizsgáljuk meg. Szándéka tehát, hogy az emberi tudás eredetét, bizonyosságát és terjedelmét kikutassa, és egyszersmind a hives, vélekedés, helyeslés alapját és különböző fokait. De azt hozzá teszi, hogy nem bocsátkozik ama kérdés fejtegetésébe, mi tulajdonkép a lélek lényege, ő csak az öntudatunk által nyújtott tényekből akar meríteni, e czélből szétbontolja ez elme tehetségeit. képességeit és vizsgálja azok mikép alkalmazhatók a dolgok kutatására, és mikép szerzi az ember fogalmait, tudását, meggyőződését.

Azért ő maga ekkép tűzi ki eljárása menetét:

1. Kutatni fogom, honnét erednek azon képzetek, fogalmak, vagy akárhogy nevezzük, melyeket elménkben észreveszünk, ha az önmagára irányítja figyelmét, — és minő eszközökkel szerezzük meg ezeket. 2. Mily ismeretekre tesz szert elménk e képzetek által és milyen ez ismeretek megbízhatósága, evidentiája és terjedelme. 3. Mily okok irányítják hivesünket vagy véleményünket és mért helyeslünk oly tételeket, melyek igazsága valószínű ugyan, de nem bizonyos.

Így ha ismerjük elménk határait, ez meg fog bennünket óvni attól, hogy oly kérdésekkel ne foglalkozzunk, melyek képességeinket túlhaladják, — és el lesz kerülve sok haszontalan vita oly dolgokról, mikről keveset vagy mit sem tudhatunk.

E feladat megfejtése szolgál első lépésül arra, hogy ama dolgokat kutathassuk, melyekkel az emberi elme annyira szeret foglalkozni, — mert hiába keresünk kielégítő, biztos tudást oly igazságokról, melyek számunkra a legfontosabbak, ha gondolatainkkal bekalandozzuk a dolgok végtelen tengerét, mintha e végnélküli kiterjedés elménk elvitázhatlan birodalma volna és mintha semmi sem vonhatná ki magát ítélőszékének határozata alól. Csak úgy, ha az emberek messze képességeiken túl terjesztik kutatásaikat és gondolataikat oly mélységek felett lebegtetik, hol szilárd talajra nem akadhatnak, keletkeznek ama kérdések és viták, melyek soha meg nem oldhatók és csak arra szolgál-

nak, hogy teljes skepsisbe ejtsék az embereket. De ha elménk határai jól kikutatvák és tudjuk annak körét, a mit ismerhetünk és mit nem, úgy több haszonnal foghatunk az előbbi megműveléséhez és megelégszünk avval a mit tudhatunk. Különben tudásunk nem oly korlátolt, hogy céljainkra nem volna elegendő, elég arra, hogy tisztességes, erényes életet folytathassunk e földön és megőrizz a restségtől és skepsistől.

Ez a bevezetés, melyet Locke kutatásai előtt előrebocsát. Már itt röviden jelzi, mily irányuak lesznek kutatásai és milyen lesz eredményük. Feltűnő ama nagy hasonlatosság, melylyel Locke és Kant feladatukat kitűzik és a mód, melyen kutatni akarnak, még feltűnőbb a hasonlóság, melylyel ugyanegy képet használnak a dolgok oceánját bekalandozó elméről. Végre nagyon rokon céljuk is, a skepsistől akarnak bennünket megmenteni és életünk praktikus oldalát biztosítani.

Most bocsátkozik azután részletesen feladatának fejtegetésébe. Hogy az alapot tisztázza, melyre épületét rakhassa, az egész első könyvet a velünk született eszmék tanának kritikai fejtegetésére és bírálatára szánta.

Itt csak negatívum mutatja ki e tan helytelenségét, de bizonyítéka nem volna elegendő, ha ki nem mutatná, hogy elménk más módon szerzi ismereteit. És ezt teszi a II. könyv 1—12. fejezetében. Miután bennünket főképp a velünk született eszmék kérdése érdekel, csak az I. könyv és II. könyv 1—12. fejezetére fogunk szorítkozni, hol ezt tárgyalja. Nézzük már most, miként támadja meg a velünk született eszmék tanát.

Bár elégnek tartja e nézet megegzafolására azt, hogy ki fogja mutathatni, hogy nem is szükségesek ismereteink megszerzésére, azért mégis az ellenfél minden érvét meg akarja czáfolni.

Azt állítják, hogy vannak igazságok, melyeket mindenki elismer, és ez általános helyeslésből következik, hogy velünk születtek.

Csakhogy ez nem igaz, mert pl. a speculatio eme két főelvét: a mi van az van, és lehetetlen, hogy egy dolog egy időben van is nincs is, az emberek igen nagy része nem is ismeri. Így gyermekek, ostobák legcsekélyebb fogalommal sem bírnak e tételekről. De ha azt mondanák erre, hogy ez igazságok elménkben vannak, de nem vesszük észre, vagy nem értjük meg, ez ellen-

mondás; mert mikép lehetnének elménkben, ha az nem tudna róla valamit. És hogy lehet elménkben valamely tétel, melyet sohasem ismert és sohasem fog ismerni? Csak egy módon lehet a fentebbi állításnak értelme, hogy képességek vannak belénk oltva bizonyos igazságok megismerésére. De ezt senki sem tagadja és így az egész vita felesleges volna.

Erre azt szokták felelni, hogy akkor ismerjük meg e beoltott igazságokat, ha kezdünk eszünkre térni. De e homályos kifejezés vagy azon időpontot jelöli, midőn megérlelődni kezd, vagy jelentheti, hogy eszünket használva, gyakorolva fedezzük fel azokat. De ha eszünk felhasználása által fedezüök fel, úgy minden kieszelt igazság velünk született volna. Mert akkor ama jel, melyről velünk született voltukat megismerjük, t. i. az általános elismerés eszünk használatának következménye lenne. De hogy volna lehetséges, hogy eszünk fedezi fel, hisz ez azt jelentené, hogy eszünk olyat fedez fel, a mit már tud; továbbá senki sem fogja állítani, hogy e tételt: lehetetlen, hogy egy dolog van is nincs is egy időben, eszünkből következtettük, hisz ellenkezik velünk született voltával, hogy gondolkodás és kutatás eredménye. És hogy is lehet feltenni, hogy az, ami eszünknek alapja és vezérlője legyen, azt előbb felfedezze.

Tehát nem lehet, hogy eszünk segítségével fedezzük fel, de ha így volna, ez még inkább velünk született volna ellen bizonyítana. Ha pedig úgy értenék, hogy azon időtájt ismerjük meg, midőn eszünk megjő — ez is hamis, mert a gyermek sokkal előbb kezdi már eszét használni, mielőtt csak sejtene is ez igazságokat. Az ugyan igaz, hogy ez általános igazságokat korábban nem tudjuk, de ki lesz mutatva, hogy ezek ismeretét is csak úgy szerezzük meg, mint sok másét, miről senki sem állítaná, hogy velünk született. E kifejezés tehát csak annyit mond, hogy eszünk használata előtt nem ismerjük ez általános igazságokat, de lehet, hogy később megismerhetjük; azonban nem mondhatjuk határozottan, hogy mikor. De ez minden igazságra nézve áll, tehát nincs miben különböznének a velünk születettek a többitől.

Az is tény, hogy általános fogalmak képzése eszünk növekedésével fokozatosan halad előre, az pedig így történik. Először is az érzékek egyes képzeteket bocsátanak be elménk még üres kamrájába. Elménk felismeri, emlékezetébe vési és nevek-

kel látja el ezeket. Aztán tovább haladva megkülönbözteti őket egymástól és megtanulja az általános kifejezések használatát. Így lesz ellátva az elme képzetekkel és szókkal, melyek azt az anyagot képezik, a min fogalomképző tehetségét gyakorolja. Mentől inkább szaporodik munkásságának anyaga, annál láthatóbbá válik az ész használata. Ha így általános képzetek és szók használata az észszel egyidejűleg növekedik, ez nem bizonyítja, hogy velünk születtek. Igaz, hogy bizonyos igazságokat igen korán ismerünk, de nem oly módon, hogy velünk születettnek mondhatnók. Mert a képzetek, melyekre vonatkoznak, nem velünk születtek, hanem szerettek.

E képzeteket pedig a gyermekek leginkább oly külső tárgyaktól nyerik, melyekkel legtöbbet foglalkoztak, és melyek érzékeikre sok benyomást gyakoroltak. Igen korán, mielőtt még esze volna vagy beszélni tudna, már a szopós is észreveszi a képzetek közti különbözőséget, pl. tudja, hogy a keserű nem édes.

Egy gyermek sem tudhatja előbb, hogy $3 + 4 = 7$, mielőtt 7-ig nem tud számolni; akkor rögtön belátja e tétel igazságát, mert megszerezte ama határozott és tiszta képzeteket, melyeket e szavak jelölnek. Minél később szerez tehát valaki általános képzeteket és minél később kapcsolja ezeket össze, annál később fogja az általános tételeket felismerni; de azért ama tételek ép oly kevésbé velünk születtek, mint a macska vagy menyét képzet; ellenkezőleg addig kell várunk, míg idő és megfigyelés után megszerezzük azokat. Csak akkor fogjuk e tételeket megismerni, ha t. i. valami körülmény rávisz, hogy e képzeteket összekapcsoljuk és megvizsgáljuk, megegyeznek-e vagy nem. Míg a felnőtt ép oly biztos tudja, hogy $19 + 18 = 37$ mint $1 + 2 = 3$, addig a gyermek amazt csak sokkal később tudja meg.

Azt szokták ellenvetni, hogy ez általános tételeket mindenki elismeri, mihelyt hallja, és azontúl sohasem kételkedik bennük. Ha ez áll, úgy annyi velünk született tételünk volna, a hány tiszta képzetünk van és ezek lehető kapcsolatai. És miután egy tétel sem lehetne velünk születve, ha képzetek nem azok, így számos érzéki képzetet kellene velünk születettnek tartanunk, pl. színek, hangok képzetek, a mi azonban minden józan észszel és tapasztalással ellenkezik.

De, hogy volnának velünk születve, ha csak akkor látjuk be, ha valakitől hallottuk?

Ha halljuk e tételeket, mindig ama tudattal birunk, hogy valami újat, eddig nem ismertet tanultunk, és ha ezentúl mindig belátjuk, az nem onnét van, hogy velünk születtek, hanem, mert e képzeteket tisztán, világosan felfogjuk.

Ez érvelésnél az emberek azt szokták feltenni, hogy első hallásukkor az ember semmit sem tanul, de ez téves; mert először is a szavak és azok jelentését kellett előbb megtanulnunk, másodsor a képzetek és azok összeköttetésének módja sem velünk született, hanem szerzett. Van-e tétel, melynek képzetei és szavai velünk születettek volnának?

Ezek szerint tehát elesik azon érv, hogy az általános elismerés volna a velünk született igazságok jele. Maguk e nézet védői is bevallják, hogy azok, kik e szavakat nem értik vagy még nem hallották, nem ismerik azokat, pedig ezek száma alkalmasint az emberiség fele.

Végre még néhány vágást intéz e tan védői ellen. Ezek nem oly ismeretek, melyek minden más kívülről jövőt megelőznének; és észszerűen hogy lehetne gondolni, hogy elménk felismeri a kívülről jövő benyomásokat, míg azt nem ismeri, a mi belé van vésvé. Hogy ismerhetünk meg külső tárgyakat, míg azt, a mi ismeretünk alapja és vezérlője, nem ismerjük meg?

Hát nem lehetnek velünk született igazságok; ha volnának, úgy legkorább és azoknál kellene mutatkozniok, kik leghívebben mutatják a természetes állapotot és még nincsenek kultura és nevelés által elrontva — gyermeknél és vadaknál. Azonban ezek képzetei csak érzékiek és fogalmuk sincs általános igazságokról, ilyeneket nem hallani az indiánok sátraiban. hanem csakis művelt népek akadémiáin.

A mi az elméleti tételekre nézve áll, még inkább áll a gyakorlatiakra. Ezek még kevésbé birnak általános elismeréssel mint az elméletiek és azért még inkább kell kétkednünk, hogy velünk születtek-e? A történet pl. úgy látszik azt bizonyítja, hogy alig van erkölcsi szabály, melyet az emberek mind helyben hagynának.

Talán még leginkább az igazságosság és hűség tarthatnának erre számot, mert ezek oly elvek, melyek még némileg a rablók

közt is uralkodnak, azonban nem azért, mert velünk születtek, hanem mert e nélkül nem tarthatnák fen magukat és becsületes emberek iránt nem követik ez elveket.

Ha erre azt mondanák, hogy az emberek bensőleg mind elismerik ez elveket, csak nem úgy cselekszenek, erre azt lehet felelni, hogy 1) a cselekvések a gondolatok legjobb nyilvánítói, 2) esztelen volna praktikus tételeknek csak elméleti érvényt tulajdonítani; hiszen éppen arra valók, hogy cselekvésünket irányítsák. Minden ember kívánja ugyan a boldogságot, kerüli a fájdalmat, de ezek nem tételek, hanem ösztönök, nem az ész, hanem hajlamok és vágyak rúgói e cselekvéseknek.

Az erkölcsi tételek nem is oly nyilvánvalók és bizonyításra szorulnak. A szerződés megőrzését pl. a keresztyén Isten akaratával okadatozza, Hobbes Leviathan parancsával és az ókori bölcs az ember méltóságával. Az erényt pedig az emberek nem azért dicsérik, mert velünk született, hanem mert hasznos a jelen és jövő életben. És ha a cselekvéseket, nem a szavakat tekintjük, azoknak nem mindig erényesség a rúgója.

Azt mondják, hogy ezért lelkiismereti furdalást érzünk és ez azon elvek velünk született voltának jele volna; de a lelkiismeret különböző utakon szerzett erkölcsi meggyőződés, és ha ez velünk született volna, a legellentétebb szabályok volnának velünk születve, mert az egyik lelkiismeretből azt kerüli, a mire a másik ugyanazon okból nagy hévvel törekszik.

Számtalan példa bizonyítja, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül mennyi szörnyűséget követnek el — katonák, kik a kiostromolt városban garázdálkodnak — mívelt népek, kik gyermekeiket kitették stb. Párbajban lelkiismeretfurdalás nélkül gyilkolnak ott, hol a szokás ezt divatossá tette. Ugyanazon népben a különféle néposztályok kigunyolják egymás erkölcsi meggyőződését. Vannak népek, melyek erkölcsi tételeket a legkisebb gáncs vagy lelkiismereti furdalás nélkül hágtak át, hogy lehetnének tehát velünk születtek. Az ugyan áll, hogy az ösztönök rúgói cselekvéseinknek, de ha csak ezek szerint cselekednénk, csakhamar vége volna minden erkölcsösségnek. Ezek szerint tehát lehetetlen általánosan elismert erkölcsi tételt felfedezni.

Ha azt mondják, hogy e tételeket szokás és nevelés elhomályosítja, úgy megszűnik az általános meggyőződés, és mind-

egy akár vannak, akár nincsenek. Ha pedig nem homályosulnak el, úgy minden embernek ismernie kellene azokat, és pedig a legzsengőbb korban, midőn a nevelés hatása még nem nyilvánult, kellene legfényesebben mutatkoznok. Ez azonban minden okos ember észlelésével ellenkezik.

Miután így megczáfolta a szokásos érveket, melyekkel a velünk született tételeket támogatni szokták, több pontban érdekesen kifejti, a legtöbb ember mikép jut gyakran igen ellentétes nézeteihez; a legkülönfélébb babona miként erősödik meg az emberben nevelés és a felnőttek példája által; hogy igen kevesen kéri számon, honnét erednek nézeteik, mert az élet gondjaival vannak elfoglalva; és miután kora ifjúságuktól beléjük csepegtették, és korábbiakra nem tudnak emlékezni, velünk születetteknek tartják.

Mind e fejtegetéseknek főérve az, hogy öntudatunk nem tud semmit semmiféle velünk született igazságról, és ha velünk született igazságok volnának, úgy az ama tételekben előforduló fogalmak és képzeteknek is velünk születve kellene lenniök. Már pedig fogalmak, különösen a velünk született tételekben előfordulók csakugyan nincsenek velünk születve; ez látszik, ha az újszülött gyermeket vizsgáljuk. Eltekintve az éhség, szomj és más efféle homályos érzéki képzettől, alig vannak határozott képzetek és legkevésbé sem azok, melyek ama általános tételeket alkotják.*

Ha tehát nincsenek velünk született képzetek és elménket úgy kell tekinteni, mint üres fehér lap papírt, az a kérdés támad, honnét ered ama számtalan sok képzet, a miket képzeletünk végtelen módon összekapcsol, elválaszt stb. Felelet: a tapasztalásból.

Ez a tapasztalás azonban kétféle: külső és belső, a szerint a mint a kívülről észrevehető tárgyakra, vagy pedig azon változásokra figyelünk, a mik bennünk történnek. E szerint tehát két nagy forrásból származik minden ismeretünk, az egyik forrás az, a mivel az érzékek látnak el bennünket, és azért ezi érzéklésnek (sensation) nevezi; a másik forrás, melyből a tapasztalásunk merít, bennünk van, és nem vonatkozik külső tárgyakra,

* Locke. I. 1-4, fej.

de azért mégis hasonló az érzékléshez, és azért benső érzéklésnek is lehetne nevezni. Ő ezt önmegfigyelésnek (reflection) nevezi. Érti tehát rajta azon képzeteket, a miket elménk akkor szerez, ha saját működését és annak különféle módjait figyeli meg.

Minden képzete két forrásból származik, bár elménk képes azokat végnélküli számban összekapcsolni, összehasonlítani, elválasztani stb. Ez különösen akkor látszik, ha a gyermeket figyeljük meg; az újszülött alig bir képzetekkel, de az a sok dolog, a mi körülveszi és érzékeit ingerli, csakhamar magára vonja figyelmét s így az ismeretszerzés első ideje a külső tárgyak megfigyelésére fordíttatik. Csak sokkal később figyeli meg saját elméjét, és ez az oka, hogy a reflexio képzetei csak sokkal később keletkeznek, sőt vannak emberek, kiknek egész életükben erről nincs világos, tiszta tudatuk

Elménk csak akkor kezdhet gondolkodni, midőn már elég érzéki képzettel van ellátva, és minél inkább szaporodnak ezek, annál inkább növekedik gondolkodó képességünk is.

Elménknek tehát ama receptiv befogadó képessége, melynél fogva külső tárgyak ép úgy mint saját működései rajta benyomásokat, képzeteket eszközölnek, alapja minden tudásunknak, és a legfellelzőbb gondolatokban, melyekkel majd az eget érjük, nem vagyunk képesek új képzeteket teremteni azokon kívül, a melyeket az említett két forrásból birunk.

Most már az a kérdés: ez alapon mikép építi fel az elme az ismeretek rendszerét. Hogy rendet hozzon be, felosztja a képzeteket egyszerű és összetettekre. Egyszerű azon képzet, mely egyetlen egy látszatot vagy felfogást tüntet fel, és mely már nem bontható fel más különféle képzetekre. Ezek ép úgy keletkeznek a külső tapasztalásból, mint a belsőből, ép úgy *sensatio* mint *reflexio* útján. Ezek képezik tudásunk alapját és e tekintetben elménk egészen passiv, és nem tőle függ, hogy ezeket megszerezheti-e vagy nem. Mert az érzéki képzetek, akár akarjuk, akár nem, jelentkeznek elménkben, s elménk működéseiről is mindig van homályos képzetünk, mert mindig tudom, hogy valaki érez, hall, izlel, ez a tudat mindig kíséri az érzéklést. Elménk ezeket az egyszerű képzeteket sem nem teremtheti sem nem semmisítheti meg; azért, a kinek egy érzéke hiányzik — mint pl. vaknak,

sohsem szerezhethet képzetet a színek érzetéről, ha még oly bőven írjuk is le azokat szavakkal.

Ez egyszerű képzeteket a rend kedvéért 4 csoportra osztja a szerint, a hogy származnak. Vannak olyanok, melyek 1) egy érzék, 2) több érzék, 3) önmegfigyelés, 4) érzéklés és önmegfigyelés útján egyaránt keletkeznek.

Az 1-höz számítja a szín, hang, izlés, szaglás, tapintás érzetét; a 2. csoportba a kiterjedést, alakot, nyugvást, mozgást; a 3-ba a gondolkodás és akarásról való képzeteinket; a 4-ikhez az öröm, fájdalom, létezés, egység, erő, időlefolyásról való képzetünket.

Ezen képzeteink mind positiv érvényűek, még akkor is, ha úgynevezett privativ, fosztó okokból származnak; egy festőnek pl. ép oly tiszta, világos positiv képzete van a világosról, mint a sötétségről, holott az a világosság hiánya, mert a privatió értelme nincs a képzetekben, hanem e fogalmat mi képezzük összehasonlítás által.

Most nevezetes, figyelemreméltó fejtegetés következik az érzéki képzetek mi voltáról. Azt a kérdést veti fel, hogy mennyiben hasonlítanak a mi képzeteink ama külső tárgyakhoz, a melyek által előidéztenek, és azt feleli, hogy legtöbb képzetünk oly kevésbé hasonlít a tárgyakhoz, mint szavaink nem hasonlítanak ama képzetekhez, a melyek jelölésére szolgálnak. Hogy a kérdést tisztázhassa, különbséget tesz a képzetek, és a tárgy tulajdonságai közt. Elménk minden felfogását képzetnek nevezi, de azt az erőt, mely által a tárgy képes bennünk képzetet előidézni, a tárgy tulajdonságának nevezi. Így a hólapdának erői vannak, mikkel a fehér, hideg, gömbölyű képzetét előidézheti, amaz erők a hólapda tulajdonságai, de az érzetek, melyek bennünk vannak, elménk képzetei.

A 8-ik fejezet hátralévő pontjaiból kitünik, hogy miért teszi meg e különböztetést. Arra az eredményre jut, hogy a tárgyról való érzéki képzeteink nem felelnek meg a tárgyak tulajdonságainak, nem hasonlítanak azon erőkhöz, melyek által előidéztenek, hogy a tárgyaknak úgynevezett érzékelhető tulajdonságai niucsenek a tárgyakban, hanem bennünk. Ép úgy mint a megégetés által okozott fájdalom bennünk van és nem a tűzben, ép úgy annak színe és melege. Ugyanazon víz különféle

hőfokúnak tűnhetik fel, ha felváltva majd egyik, majd másik kezünket meritjük bele. Mily ellenmondás, hogy az édességet a méz tulajdonságának mondjuk, de azt a fájdalmat nem, melyet túlságos élvezése gyomrunkban előidéz. Tehát a dolgok u. n. érzékelhető sajátosságai nem hasonlítanak a dolgok tulajdonságaihoz, de vannak oly képzeleteink is, melyek teljesen megfelelnek a dolgoknak. És ilyenek a dolgok kiterjedése, sűrűsége, alakja, mozgása, nyugvása, száma. Ezek oly tulajdonságok, melyek bármiféle anyagi dologtól meg nem vonhatók. Azért a dolognak kétféle tulajdonságait különbözteti meg. Első tulajdonságoknak, vagy eredetieknek nevezi azokat, melyekről való képzeleteink teljesen megfelelnek a tárgyakkal. Ilyenek a fent elősoroltak. Második tulajdonságoknak nevezi az érzékieket, mint pl. a dolgok színe, hangja, íze, melege; ezek nincsenek a dolgokban, hanem bennünk is előidéztenek, ha az első tulajdonságok, a legapróbb mozgó részecskék hatnak érzékeinkre. Nincs semmi hasonlóság a testek legapróbb részeinek mozgása és azon érzéki kép közt, melyet e mozgás előidéz bennünk, mint pl. a vas mozgása közt, mely husunkba vág és a fájdalom érzete közt. Nem is lehet megmagyarázni, hogy a testek eredeti kvalitásai hogyan tudnak bennünk, tőlük olyannyira különböző képzeteket előidézni, ezt az Isten mindenható hatalma eszközli.

Miután az érzéki képzetekről e fontos és mint látni fogjuk gondolkodása menetére nagy befolyású tant felállította, áttér a reflexio útján szerzett egyszerű képzetekre, vagyis elménk működéseit sorolja elő.

A legegyszerűbb a perceptio, észrebevés, a képzetek passiv befogadása, mely össze nem tévesztendő a gondolkodással, mely bonyolult összetett működés; különben utal mindenkinek saját tapasztalatára, honnét legjobban tudhatja, hogy mi az. Egynéhány érdekes megjegyzést tesz; ítéletünk gyakran öntudatlan nagy sebességgel másítja meg az érzékek perceptióját, pl. mikor szemünkkel megmérjük a tárgyak távolságát. Gyakran egészen épek érzékszerveink és működnek, de mégsem nyerünk perceptiót, ha figyelmünk nem irányul oda. Minél tökéletesebbek az érzékszervek, annál tökéletesebbek a perceptiók is.

Elméneknek második képessége az, hogy megtartja az érzéklés és reflexió által szerzett képzeteket. Ez pedig 1) egyszerű

részben tartás, 2) ráemlékezés vagy visszaidézés, mi abban áll, hogy oly képzeteket, miket már egyszer birtunk, elménk újra előállíthat, még pedig az érzékek segítségével nélkül, és azzal a tudattal, hogy nem újak, hanem már egyszer birtuk. Kiemeli mily fontos az emlékezés, mert e nélkül nem haladhatnánk semmire is, elménk többi tehetségei is hiábanvalókká lennének.

Elménknek más működése az, melynél fogva saját képzeiteit egymástól megkülönbözteti. E nélkül nem volnának képzeiteink tiszták, határozottak, hanem homályosan elmosódva és csak igen kevés ismeretre tehetnénk szert.

E megkülönböztető tehetségen alapul néhány igen általános tétel igazsága és beláthatósága, a mikről azt hitték, hogy velünk születtek, holott csak e tehetségünk képesít arra, hogy két képzet azonosságát, vagy különbözőségét felfogjuk. E tehetségen alapul a mélyelméjűség is, a mély, kutató, bonczoló szellem, míg az élez inkább a képzetek gyors meglepő kapcsolata.

Más fontos működése az összehasonlítás, innét származik a képzetek ama nagy törzse, melyek viszonyt fejeznek ki, mint pl. az oksági viszony, hatás, ugyanazonság és különbözőség.

E működés összeköti, összekapcsolja a sensatió és reflexió által nyert egyszerű képzeteket és alkot belőlük összetetteket. Ide tartozik a képzetek kibővítése is, midőn egynemű képzeteket kapcsolunk össze, itt az összetétel nem oly feltűnő, mint az összetetteknél. Így több egység összekapcsolása által képezzük a különböző számfogalmakat. Ha a gyermek elméjében a képzetek gyakori észrehevés által megerősödnek, megszilárdulnak, szavakkal nevezi meg, és gyakran igen feltűnő hangokkal jelöli meg képzeteit.

De ha minden egyes képzetet külön szóval jelölnék meg, számtalan szóra volna szükségünk. Ezen segít elménk általánosító, abstraháló működése. T. i. az egyes dolgoknak a nevét általánosítja akként, hogy eltekint minden mellékes körülménytől és minden ép olynemű képzet jelölésére használja. Így aztán az általános szók, mintakül és a tárgyak ismertető jeleiül szolgálnak, a melyek szerint bizonyos csoportokra oszthatjuk. Az állatok nem képesek ily általános képzeteket alkotni. — Az elősoroltak elménk főbb működései, a mikkel az egyszerű képzeteket feldolgozza.

Ez csak rövid áttekintése annak, hogy miként keletkeznek az emberi ismeretek elemei. Ez eredményre pedig Locke tapasztalás és megfigyelés útján jutott, ő nem birt velünk született igazságokat megfigyelni; ha más azt hiszi, hogy bir ilyenekkel, nem vitatkozik többé vele, örüljön ha embertársai fölött ily előnyben részesült.

Locke azon véleemenyen van, hogy elménk sötét kamra, a melyre csak szűk ablakon, a külső és belső tapasztaláson tolul be a világosság.*

Eddig azt a kérdést tárgyalta, mikép keletkeznek képze-
teink. Azt láttuk, hogy az egyszerű, eredeti képzetek szerzésé-
ben elménk egészen passiv, sem újakat nem teremthet, sem a
meglevőket nem semmisítheti meg. De van elménknek activ mű-
ködése is. Ezeket az egyszerű képzeteket anyagul használja, a
melyen erejét gyakorolja és már elősoroltuk a főbb módokat,
a melyeken velük elbánik és összetett képzeteket alkot belőlük.
Látjuk, hogy e képzetek fölött sincs nagyobb hatalmunk, mint
a külső anyag fölött, mert átalakíthatjuk, összetehetjük, elválaszt-
hatjuk, de legkisebb anyagrészt sem nem teremthetünk, sem meg
nem semmisíthetünk.

Ily módon Locke legalább általános körvonalokban meg-
magyarázta volna, hogyan erednek képzeink. De nem folytatja
részletesen, hogy miként keletkeztek tényleg meglevő összetett
képzeink, vagyis hogyan épül fel ismeretkörünk, hanem össze-
tett képzeink elemzéséhez fog, bár mindenütt közbeszó szelle-
mes, de töredékes pszichologiai megjegyzéseket. Azon módon
azonban, a mint művének II. könyvében az emberi tudás terje-
delmét bírálgatja és az eredményeken, a melyekre jut, látszik
alapvető nézetének befolyása. Locke kifejtett nézete mellett na-
gyon keveset tudhatunk a kívülünk levő dolgokról, csak a mit
első tulajdonságaik mondanak, mert az érzéki tulajdonságok a mi
képzeink és nem hasonlítanak a dolgokhoz. Csak azt tudhatjuk,
hogy a dolgok kívülünk térben és időben vannak s apró részek-
ből állanak. Ha ez így van, akkor a substantiákról csak nagyon
homályos fogalmunk lehet, mert mi a substantia? Elménk szám-

* Locké. II. 1—12. fej

talán képzzettel van ellátva, észreveszi, hogy ezek közül némelyek mindig együtt tűnnek fel, ezeket egy névvel jelöli és egy dolognak véli. Az így nyert képzetet gyakran egyszerű képzetnek nézi, holott többek összekapcsolása. Ez pedig azért történik, mert nem tudjuk felfogni, hogy az egyszerű képzetek önmagukban függetlenül hogyan létezhetnének, azért valami alapot — substratumot veszünk fel, a min léteznek, és a melynek eredményei és ez a substantia. Így van képzetünk aranyról, lóról, emberről stb., a mely substantiákról nincs más fogalmunk, mint, hogy néhány egyszerű képzet kapcsolatát látjuk. Ugyanez történik, mikor a szellem működéseit, érzést, gondolkodást észleljük, úgy látszik, hogy ezek nem lehetnek a test működései, és azért más substantiát tételezünk fel, melyet szellemnek nevezünk. De igazán mi a substantia és mi okozza, hogy a számos tulajdonság egy egységes kapcsolatban létezik, nem tudjuk. Ép úgy mint az anyagi substantiáról nem tudunk semmit, úgy a szellemiről sem; egyformán homályos előttünk, hogy mi az anyagi, mi a szellemi substantia.

Személyünk identitása tapasztalati tény, mely abban áll, hogy emlékezetünk öntudatos működéseink között folytonos kapcsolatot tart fenn. Ezt tapasztaljuk, de nem lelkünket. A lélek fogalma már feltevés, melylyel e tényt magyarázni akarjuk. De magából a tényből semmit sem lehet következtetni a lélek minőségére. Itt ugyanazon eredményre jut, mint később Kant, mégis valószínűbbnek tartja a lélek szellemiségét.

Locke szellemében tehát nem felelhetünk arra a kérdésre, hogy mi a képzeteinken kívül eső világ, a substantiák világa. Substantia alatt értve a Kant-féle »Ding an sich«-t a dolgokban magukban, eltekintve képzeteinktől. Ez tehát tudásunk határfogalma. Mert tudásunk csak addig terjed, a meddig képzeteink, de e határon belől biztos tudásunk van. Mert képzeteinket összehajthatjuk, összekapcsolhatjuk, viszonyíthatjuk és képzeteink között elismer szükséges (a priori) viszonyokat, kapcsolatokat, ítéleteket. Tehát ott van biztos tudásunk, hol nem a dolgokról, hanem saját képzeteink közt való viszonyok megállapításáról van szó. És ez az eset különösen az összetett képzeteknél fordul elő, mert ezeknél nem a tárgyak szolgáltak mintául, a melyek aztán képeztek, hanem ezek maguk minták, a miket elménk alkotott és a mi csak magát jelenti, nem lehet hamis. E képzete-

teket elménk akként kapcsolja össze, hogy nem tekint a külső világra, e képzetek maguk szolgálnak mintául, a tárgyakat pedig csak annyiban vesszük tekintetbe, a mennyiben ezeknek megfelelnek. Hogy ez világosabbá váljék előttünk, ilyenmő tudás példáulul felsorolja a matematikát és erkölestudományt. El van ismerve, hogy a matematika igaz tudást nyújt nekünk. Mégis közelebbről tekintve az nem más, mint képzeteinkről való tudás.

A matematikus csak az elméjében alkotott képzete szerint tekintí a négyszög vagy a kör tulajdonságait, mert lehet, hogy egész életében nem talál e képzetnek egészen megfelelő alakot. Mégis a körről vagy más alakról szóló tana egészen igaz és bizonyosnak tekintetik, sőt még a létező dolgokra is érvényes — igen, mert ezek csak annyiban tekintetnek, a mennyiben ama mintának, elménk képzetének megfelelnek. Ha egy képzelt háromszögről áll, hogy szögeinek összege = $2R$, úgy ez minden más lehető háromszögről is állítható. Mert tudásunk itt csak a mi képzetünkre vonatkozik, ez pedig ugyanaz, akármily tárgyon s akárhol fordul elő, a tárgyak itt csak annyiban tekintetnek, mennyiben saját képzetünkkel megegyeznek. Ép ilyen természetűek a morális igazságok, mert ezeket magunk alkotjuk meg, az ezek közt való viszonyt magunk állapítjuk meg, a dolgok pedig szinte csak annyiban tekintetnek, a mennyiben ez általunk képzett morális fogalmaknak megfelelnek, és itt mindegy, akár ha nem is léteznek ilyféle dolgok, mert ha nincs is gyilkos, mégis nem szenved kétséget, hogy az ölés bűn. De ha az igazság az általunk alkotott összetett képzetek kapcsolatában áll, az a kérdés, nem lesz-e ez subjectiv, önkényes, vagy van-e objectiv igazság? E kérdésre is megtaláljuk nála a feleletet. Megint a geometriából veszi példáit.

Az alakok tulajdonságait és viszonyait legkevésbé sem változtatná meg, ha a háromszöget önkényesen 4 szöggel ellátva gondolnók. Ez nem volna más, mint névesere. Elnevezhetek egy derékszögű háromszöget akár ferde, akár egyenközű négyszögnek és mégis az említett képzet alakjából folyó tulajdonságok és bizonyítások ugyanazok maradnának, mint előbb.

Ugyanez áll a morális fogalmakra nézve is. Elnevezhetem az ölést erénynek, ez csak névesere volna, de nem változtatná a képzetek között levő kapcsolatot. Tehát képzeteink tar-

talma közt levő szükséges objectiv viszony dönt kapcsolatuk felett. Tudásunk elemei tehát Locke szerint a tapasztalásból erednek, *sensatio* és *reflexio* látnak el egyszerű eredeti képzetekkel, de képesek vagyunk általános szükséges ítéletekre és ezeket a képzeteink közt levő objectiv tartalmi kapcsolat létesíti.

Végre tudásunk Locke szerint háromféle fokozatú:

1. intuitiv, közvetlen bizonyos tudás; ilyen saját létünk tudata is;

2. demonstrativ, bizonyítható és levezethető az intuitiv tudás segítségével; ilyen Istenről való tudásunk;

3. sensitiv, érzéki tudás, ezen alapul a külvilág tudása. Az érzéki érzet hatalmát, önkénytelenségét elég oknak tartja, hogy megezáfolja azok ellenvetését, kik az érzékek képeit csak álomnak tartják.*

* Locke II. 23. §. IV. 1—4. §.

(Vége következik.)